

Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

С.П. Ратушняк

ПРАВОЗНАВСТВО

Практичний курс

Навчальний посібник для 9-го класу

Вид. 2-ге, перероблене і доповнене

*Схвалено комісією з правознавства
Науково-методичної ради
з питань освіти
Міністерства освіти і науки України*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 34.0
ББК 67.0я72
Р25

Рецензент:
завідуюча інформаційно-методичного кабінету управління
освіти Хмельницької міської ради, вчитель-методист
Дупляк Тетяна Василівна

*Схвалено комісією з правознавства Науково-методичної Ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист №1.4/18-Г-618 від 11.07.11 р.)*

Ратушняк С. П.

P25 Правознавство. Практичний курс: Навчальний посібник
для 9-го класу / Вид. друге, переробл. і доповн. / С. П. Ратушняк —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2016. — 200 с.

ISBN 978-966-10-2354-2

Посібник складено на основі чинної навчальної програми з правознавства для загальноосвітніх навчальних закладів із змінами і доповненнями на 2016 рік.

Матеріал посібника має прикладний характер та містить елементи теорії права, інформацію про основні права, свободи та обов'язки людини та способи їх захисту, а також окремі галузі права. Особлива увага звертається на правовий статус неповнолітніх в цих сферах.

Метою курсу є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

Для учнів 9-х класів, усіх, хто потребує базових правових знань.

УДК 34.0
ББК 67.0я72

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-2354-2

© Ратушняк С.П., 2016
© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	7
§1. Мета, завдання та особливості курсу	7
I РОЗДІЛ. ПРАВИЛА І ЗАКони У СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ	9
§2. Правила	9
2.1. Що таке правила	9
2.2. Коли і як виникають правила	9
2.3. Чому виникають правила	10
2.4. Які види правил регулюють відносини у соціумі сьогодні	10
2.5. У чому призначення правил	12
§3. Право	13
3.1. Що таке право	13
3.2. Що таке галузі права. Які є галузі права	14
3.3. Що таке норми права. Які є види норм права	15
§4. Правовідносини	16
4.1. Які суспільні відносини називають правовими	16
4.2. Структура (склад) правовідносин	17
4.3. Суб'єкти права та правовідносин	17
4.4. Об'єкти правовідносин	18
4.5. Зміст правовідносин	18
4.6. Юридичні факти	19
§ 5. Закон	21
5.1. Що таке закон	21
5.2. Конституція України — основний закон держави	22
5.3. Підзаконні акти та їх значення для життя громадян	23
§ 6-7. Правопорушення та юридична відповідальність	27
6-7.1. Яка поведінка є правомірною, а яка — протиправною	27
6-7.2. Що таке правопорушення. Які його ознаки. Що є складом правопорушення	27
6-7.3. Які є види правопорушень	29
6-7.4. Коли і як особа відповідає за правопорушення	30
6-7.5. Коли особа не несе відповідальності за правопорушення	31
II РОЗДІЛ. ТИ ЛЮДИНА, ОТЖЕ, МАЄШ ПРАВА	35
§ 8. Конституція і людина	35
8.1. Що таке права і свободи	35
8.2. Загальна декларація прав і свобод людини	36
8.3. Які є види прав і свобод людини	36
8.4. Конвенція ООН про права дитини	37
§ 9. Громадянство	41
9.1. Що означає бути громадянином держави	41
9.2. Як набути громадянства України	42
9.3. Як визначається громадянство дітей	43

9.4. За яких підстав припиняється громадянство України.	44
9.5. Як регулюється питання виходу дітей з громадянства України. . . .	44
§ 10. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина.	46
10.1. Які права людини закріплені у Конституції України.	46
10.2. Як реалізувати та захистити права і свободи.	48
10.3. Які основні обов'язки закріплює Конституція України.	49
§ 11. Право на освіту в Україні.	51
11.1. Право на освіту.	51
11.2. Якими є права та обов'язки учнів, вчителів і батьків у навчальному процесі.	53
§ 12. Як громадяни беруть участь у житті демократичної держави.	57
12.1. Що таке демократія.	57
12.2. Які є форми народовладдя.	58
12.3. Що таке вибори та референдум.	58
12.4. Що таке самоврядування.	59
12.5. Що таке об'єднання громадян. Які є об'єднання громадян.	60
12.6. Що таке молодіжна та дитяча організації.	60

ІІІ РОЗДІЛ. ТИ І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ. 64

§13. Що регулює цивільне право.	64
13.1. Які відносини регулює цивільне право.	64
13.2. Як захистити майнові права.	65
13.3. Як захистити особисті немайнові права.	66
§14. Право власності.	68
14.1. Що таке право власності.	68
14.2. Як людина стає власником.	69
14.3. Як реалізувати право власності.	69
14.4. Якими правами наділені неповнолітні власники.	70
14.5. Якими є підстави припинення права власності.	71
§15. Цивільно-правові договори.	74
15.1. Що таке цивільно-правовий договір.	74
15.2. Які є види цивільно-правових договорів.	74
15.3. Як укласти договір.	75
15.4. Які договори можуть укладати неповнолітні.	76
§16. Цивільно-правова відповідальність.	79
16.1. Що таке цивільно-правова відповідальність.	79
16.2. Якими є підстави притягнення особи до цивільно-правової відповідальності.	80
16.3. Які особливості цивільно-правової відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб.	81
§17. Спадкування.	82
17.1. Хто такі спадкодавець і спадкоємець.	82
17.2. Що таке спадщина.	83
17.3. Що таке заповіт. Як скласти заповіт.	83
17.4. Як відбувається успадкування, коли немає заповіту (визнаний недійсним).	84
17.5. Як успадкувати майно.	85

§18. Споживачі. Права споживачів	87
18.1. Хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці	87
18.2. Які права та обов'язки споживачів закріплені законодавством України.	87
18.3. Як захистити права споживачів	89
18.4. Які організації та установи допомагають споживачам у захисті їхніх прав.	90
IV РОЗДІЛ. ЗАКОНИ В ЖИТТІ ТВОЄЇ СІМ'Ї	96
§19. Сім'я та шлюб	96
19.1. Що таке сім'я	96
19.2. Що таке шлюб.	96
19.3. Як укласти шлюб.	97
19.4. Які права та обов'язки має подружжя	98
§20. Батьки і діти	103
20.1. Взаємні права та обов'язки батьків та дітей	103
20.2. Якими є особисті немайнові права та обов'язки батьків та дітей	104
20.3. Якими є права батьків і дітей на майно	105
20.4. Що таке право на утримання.	105
§21. Права дитини в сім'ї і держава	108
21.1. Як держава захищає права дитини в сім'ї.	108
21.2. За що і як батьки можуть бути позбавлені батьківських прав	108
21.3. Що таке усиновлення	109
21.4. Що таке опіка, піклування.	111
V РОЗДІЛ. ТВОЇ ПРАВА У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ	115
§22. Право на працю	115
22.1. Який зміст права на працю в Україні.	115
22.2. Як законодавство регулює трудові відносини	116
22.3. Що таке трудовий договір, хто його укладає	116
22.4. Як укладається трудовий договір	117
22.5. Якими є основні права та обов'язки роботодавця та працівника	119
§23. Праця неповнолітніх.	122
23.1. Як законодавство регулює працю неповнолітніх.	122
23.2. Робочий час і час відпочинку неповнолітніх	124
23.3. Що таке резюме. Як скласти резюме	124
§24. Підприємницька діяльність	130
24.1. Що таке підприємницька діяльність.	130
24.2. Як можна здійснювати підприємницьку діяльність.	131
24.3. Як стати приватним підприємцем	133
VI РОЗДІЛ. ТВОЇ ОРІЄНТИРИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.	136
§25. Адміністративне право	136
25.1. Які відносини регулює адміністративне та кримінальне право	136

25.2 Які правопорушення називають адміністративними	136
25.3. Які адміністративні стягнення та заходи застосовуються до неповнолітніх.	138
25.4. За які адміністративні проступки відповідають неповнолітні	140
§26. Злочин	143
26.1. Які відносини регулює кримінальне право. Що таке злочин. Які ознаки злочину	143
26.2. Що таке склад злочину?	144
26.3. Які є види злочинів	145
26.4. Якими можуть бути наслідки злочину	146
§27. Кримінальна відповідальність і кримінальні покарання.	149
27.1. Що таке кримінальна відповідальність.	149
27.2. Що таке кримінальне покарання	149
27.3. Які кримінальні покарання застосовуються до неповнолітніх. . . .	150
27.4. Які особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх . . .	152
§28. Правоохоронні органи і людина	155
28.1. Які органи є правоохоронними	155
28.2. Якими є основні завдання, обов'язки та повноваження Національної поліції України.	155
28.3. Патрульна служба. Взаємодія поліції та громади	157
28.4. Як звернутися до поліції	157
VII РОЗДІЛ. ТВОЯ ПОДОРОЖ У СВІТ ЮРИДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ	161
§29. Юридичні професії	161
29.1. Які юридичні професії (спеціальності) існують	161
29.2. Хто такі слідчий і прокурор	162
29.3. Як стати суддею, адвокатом, нотаріусом.	163
ДОДАТКИ	167
Загальна декларація прав людини.	167
Конвенція про права дитини	170
Конституція України. Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина	173
Технології та методи роботи на уроках правознавства.	178

ВСТУП

§1. Мета, завдання та особливості курсу

Новітня епоха — це не лише епоха надсучасних технологій, а й епоха права. Саме за допомогою норм права врегульовані складні соціальні відносини, формуються норми й правила життя людей у суспільстві, підтримується й забезпечується мир та стабільність на нашій планеті, виховується нове покоління, твориться добро та справедливість. Для того, щоб норми права були реальними та дієвими, необхідно, аби не лише фахівці-юристи, але й кожна людина була освічена в праві, щоб кожний не лише знав, але й умів застосовувати правові знання.

Беликого значення сьогодні набувають правова освіта та правове виховання, які формують правову культуру і правову свідомість.

Щоб захистити свої права, потрібно їх знати. Важливо, щоб людина не лише знала, але й вміла застосовувати правові знання. Тому сьогодні слід не лише навчати певному обсягу знань, але й формувати навички, які можна застосувати на практиці. Адже вам доведеться стикатися й вирішувати правові питання у власному житті і виступати згодом поширювачами правової освіти поміж іншими.

У нашому посібнику ви знайдете де як цікаву і корисну інформацію про права і свободи людини в різних сферах її життєдіяльності, так і практичні вправи та ситуації, які допоможуть вам краще зорієнтуватися у світі права, нададуть вам практичних навичок щодо ваших дій у складних життєвих ситуаціях.

Посібник складено на основі державної програми «Правознавство (практичний курс)» для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів, в якій визначено мету та завдання курсу.

Метою курсу є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

Завданнями, реалізація яких забезпечить досягнення означеної мети, є:

- познайомити учнів із правом, його важливою роллю в житті суспільства, сприяти усвідомленню ними найбільш важливих понять і термінів юридичної науки;
- сприяти формуванню у дітей фундаментальних цінностей, таких як права та свободи людини і громадянина, демократія, активна громадянська позиція й інших, що складають основу демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні;
- виробити в учнів уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати на правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, синтез, оцінку, рефлексію, уміння спілкуватись, дискутувати, розв'язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки;
- прищепити дев'ятикласникам інтерес до права, заохотити їх до свідомого використання, застосування й дотримання правових норм.

Курс складається з семи розділів:

Розділ 1. Правила і закони в твоєму житті.

Розділ 2. Ти — людина, отже, маєш права.

Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини.

Розділ 4. Закони у житті твоєї сім'ї.

Розділ 5. Твої права у трудових відносинах.

Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві.

Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій.

Після *очікуваних результатів*, що подаються перед кожним параграфом, ви маєте нагоду ознайомитися зі змістом параграфа, де прочитаєте інформацію про правила і закони у вашому житті, про права, свободи і обов'язки людини, про різноманітні галузі права й про все, що стосується вас у цих сферах.

Наприкінці кожного параграфа подається матеріал під назвою *«Для вчителя»*. Там містяться вправи та завдання, які допоможуть успішно опрацювати й засвоїти навчальний матеріал. Також ці завдання допоможуть вам застосувати набуті теоретичні знання на практиці.

Така побудова посібника надає можливість вчителю самостійно комбінувати й будувати урок й, на власний розсуд, в більшій чи меншій мірі використовувати практичні та інтерактивні вправи, вправи для розвитку критичного мислення, кооперативного навчання тощо. За своєю власною ініціативою (можливостями, знаннями, нахилами) вчитель самостійно визначає необхідні методики для максимально якісних результатів.

У кожному параграфі є *«Завдання та запитання (домашнє завдання)»*. Це завдання для виконання учнями вдома. Їх всього по шість до кожного параграфа. Проте, вони побудовані так щоб процес навчання був спрямований на зміни у рівнях розумової діяльності, й призначені формувати не просто мислення, а навички мислення високого рівня (за систематикою Блума). Відповідно, запитання під №:

1. сприяють *розвитку* знань (відтворення чи впізнання інформації, фактичні відповіді);

2. сприяють *розумінню* учнями процесів, подій, значень (розуміння та інтерпретація, перетворення);

3. спрямовані на формування навичок *використання* (перетворення з одних умов на інші, здатність використовувати інформацію та застосовувати знання в нових умовах)

4. формують у учнів здатність *аналізувати* ситуації, явища, події (ідентифікація частин та встановлення співвідношення, визначення суттєвих деталей та отримання можливостей відкривати, винаходити та розрізняти компоненти, складові частини ситуацій чи інформації);

5. сприяють розвитку вмінь щодо синтезу (складання частин разом, щоб сформувати єдине ціле, здатність комбінувати частинами, для отримання більш загальної картини);

6. навчають учнів *оцінювати*, привласнювати отримані знання (виявлення цінностей чи використання вже відомих критеріїв, здатність визначати цінність чи можливість ефективного використання інформації, за відповідними критеріями, аргументація оцінки).

В кінці посібника у *«Додатках»* подано скорочені варіанти Загальної декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Розділу II Конституції України, що дає можливість кожному попрацювати із першоджерелами.

Завершується посібник *«Технологіями та методами роботи на уроках правознавства»*, де подано перелік і правила проведення можливих різноманітних методів та вправ при вивченні курсу.

Успішне засвоєння курсу забезпечить виконання поставлених завдань і сформує в кожному учневі почуття свідомого громадянина.

Бажаємо успіхів!

I

розділ

ПРАВИЛА І ЗАКОНИ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ

§2. Правила

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке правила, як, коли і чому вони виникають;
- наводити приклади різноманітних правил та сфер суспільного життя, де вони діють;
- висловлювати власне ставлення до правил співжиття людей та їх дотримання.

2.1. Що таке правила

Чи знаєш ти, за що співробітник поліції може оштрафувати водія автомобіля чи мотоцикла, футбольний суддя — під час матчу призначити пенальті у ворота однієї з команд, суд — винести вирок щодо особи, призначивши їй покарання у формі позбавлення волі терміном на 8 років, рибінспектор — конфіскувати спінінги та човен у рибалок, директор заводу — звільнити робітника ...?

Звісно, твоя відповідь буде короткою і чіткою: «тому що вони порушили правила!»

А чи задумувався ти колись над питаннями: чому діти повинні слухатись своїх батьків, чому на день народження дарують подарунки, чому уроки в школі по 45 хвилин, чому весільна сукня у нареченої білого кольору, чому потрібно поступатися місцем бабусі у тролейбусі чи автобусі ...?

Твоя відповідь знову буде короткою і чіткою: «тому що такі правила!»

Так, правила нас оточують повсюди: у спорті, в школі, на вулиці, в магазині, в родині, на роботі ...

Що ж таке «правила»? Де вони беруться? Для чого вони нам потрібні?

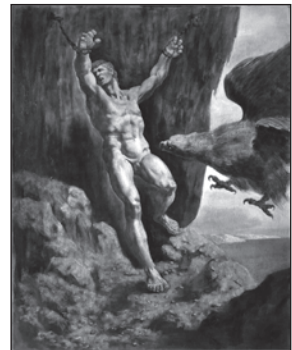
Правила — це певні положення, в яких відбито взірць діяльності або поведінки людини. Правила встановлюють (визначають), що і як потрібно робити, і, навпаки, що і як не можна чи не потрібно робити.

2.2. Коли і як виникають правила

Правила виникають разом із появою людини.

Першими правилами були *обряди, ритуали*. Ритуали та обряди встановлювали правила поведінки між первісними людьми.

Неспроможність людини пояснити ряд природних явищ спричинила до виникнення віри у існування надприродних божественних явищ і, з часом, — до релігійних культів та правил.

Згодом виникають *звичаї та моральні норми*. Звичаї виступають у формі заборон, дозволів, зобов'язань, табу. Звичаї регулювали всі життєві ситуації — від господарської діяльності — до сімейних відносин та відносин між членами роду.

Модель моральної поведінки можна простежити в зразках усної народної творчості: міфах, легендах, баладах тощо.

Первісна мораль базувалася на поняттях «добра» і «зла».

2.3. Чому виникають правила

Правила поведінки між людьми виникають тому, що:

- виникає необхідність упорядкування відносин між людьми у різних життєвих ситуаціях шляхом встановлення певних норм (правил, стандартів);
- виникає необхідність регулювання поведінки конкретної людини у конкретних випадках;
- правила спрямовують діяльність людей на створення умов для життя й звільняють від постійного страху перед навколишнім світом.

Таким чином, із появою та розвитком людського суспільства формуються та розвиваються правила поведінки людей. Протягом тисячоліть одні правила змінювалися і розвивалися й застосовуються донині, інші відмерли й залишили лише свій слід в історії.

2.4. Які види правил регулюють відносини у соціумі сьогодні

Під терміном «соціум» розуміють:

- суспільство як цілісну соціальну систему;
- людську спільність певного типу (родові і сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності);
- соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що історично склалися.

Тому норми, що регулюють відносини між людьми, називаються *соціальними*.

Соціальні норми — *правила загального характеру, що регулюють поведінку людей у різних сферах суспільних відносин і забезпечуються різноманітними засобами впливу.*

Розрізняють такі *види соціальних норм*:

Норми права — *загальнообов'язкові правила поведінки, що встановлюються та охороняються державою*. Такі норми закріплені у Конституції України, законах, указах Президента України, постановах Кабінету міністрів України тощо.

Норми моралі — *правила, що регулюють поведінку людей з точки зору поглядів суспільства на добро і зло, справедливе і несправедливе, гуманне і негуманне*. Нор-

ми моралі підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки. Ці норми формуються на підставі уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість. Це правила поведінки, які існують у вигляді ідей і принципів (дотримуватися слова, бути справедливим, чесним). Вони дотримуються кожною людиною добровільно, за внутрішнім переконанням і суспільною думкою. За недотримання (не виконання) цих норм настає громадський осуд. І як результат — у людини можуть виникати почуття сорому, каяття.

Звичай та традиції — це правила поведінки, що склалися історично і закріпилися у суспільстві внаслідок багаторазового використання. Такі норми можуть стосуватися як окремих сімей, певних територій, народів, націй, так і держав.

Наприклад, якщо для європейця білий одяг — святковий, то на Сході — це одяг трауру (печалі); якщо європейці вітаються за руку, то на Сході така спроба буде сприйнята як образа.

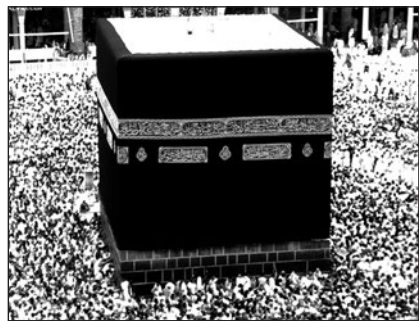
Звичай і традиції формують взаємини у родині, встановлюють правила весільних обрядів і свят та інших дійств. Наприклад, церемонія пиття чаю у Китаї.

Чай є частиною традиційної культури Китаю. Він має тисячолітню історію. А що стосується сучасних китайців, то чай для них не тільки спосіб їхнього життя, але й вид культури. У сучасному китайському суспільстві чаювання стало модним видом проведення дозвілля. Тому у вихідні дні у вітальнях і кабінетах китайських будинків заварюють чай, і в запашному ароматі свіжозавареного чаю плине задушевна бесіда...

У період весняного цвітіння і тепла китайці вирушають на пікнік. Вони знаходять затишне місце на лоні природи, заварюють чай і неквапом спілкуються за чашкою цього збадьорюючого напою, насолоджуючись гармонійним злиттям людини з природою.

У міських чайних присутня відокремлена обстановка і культурна атмосфера. Йдучи у ці заклади, люди одягають вільний вихідний одяг. Тут дівчата — фахівці з культури чаювання, — виступають для гостей зі спеціальною програмою, навчають гостей мистецтву чайної церемонії. Це дійсно один із видів культурного відпочинку.

Корпоративні норми (норми об'єднань громадян) — **норми, що встановлюються і забезпечуються об'єднаннями громадян** (політичними партіями, громадськими організаціями тощо). Такі норми закріплюються у статутах політичних партій, громадських організацій, шкіл, у правилах внутрішнього трудового розпорядку тощо. Вони приймаються, як правило, загальними зборами колективу (партії, організації) або делегованими представниками, якщо організації, наприклад всеукраїнські чи обласні. Такі норми обов'язкові до виконання лише для членів цих організацій. За порушення, недотримання чи невиконання цих норм щодо них можуть бути застосовані санкції від попередження до виключення (звільнення).

Ритуал Хадж (паломництво) включає обхід сім разів навколо Кааби у Мецці

Релігійні норми — норми, що регулюють поведінку та дії, що базуються на вірі в існування богів. Найважливіші з цих норм записані у священних книгах кожної релігії, таких як Коран (іслам), Біблія (християнство), Тора (іудаїзм), Тіпітаки (буддизм), Ріг-Веда (індуїзм) та інші. Ці норми визначають світогляд і правила поведінки віруючих людей як у повсякденному житті, так і під час богослужінь.

Наприклад, кожен мусульманин, якщо він здоровий, не має боргів і має достатньо коштів для мандрівки, хоча б один раз у житті повинен виконати Хадж — паломництво у Мекку до мечеті Аль-Харам, де знаходиться святилище Кааба. Це один із основних п'яти обов'язків мусульман. Чотири інших — сповідання віри, молитва, піст і діяння на користь бідних. Кожен мусульманин повинен молитися п'ять разів на день, дотримуватися посту у місяць Рамадан (вдень утримуватися від їжі та не пити).

Коран визначає худуд як покарання за п'ять специфічних злочинів: незаконний зв'язок, наклеп на незаконний зв'язок, споживання алкоголю, крадіжка, і грабіж на великий дорозі.

2.5. У чому призначення правил

Призначення правил слід розглядати у трьох аспектах:

- *за допомогою правил регулюються відносини в суспільстві* (вирішуються проблеми, суперечки та конфлікти; підтримуються порядок і стабільність тощо);
- *за допомогою правил суспільство розвивається* (за допомогою правил вирішуються різноманітні завдання; правила забезпечують прогрес у суспільному розвитку взагалі, підтримується мир і взаємини між державами, народами, групами людей, тощо);
- *правила надають людині можливості для існування й самореалізації* (кожна людина визначає для себе певні цінності й орієнтири; кожна людина вибирає свою модель поведінки; кожна людина має рівні можливості тощо).

Для вчителя

- 1) Запропонуйте учням шляхом «мозкового штурму» висловити свої думки щодо їхніх асоціацій із терміном «правила».
- 2) Запропонуйте учням розглянути малюнки, що відображають міфологічні події:
 - Що на них зображено?
 - Як ці малюнки пов'язані із темою уроку?
- 3) Для актуалізації та підняття інтересу можна поставити учням такі запитання:
 - Чи порушував хтось щодо вас певні правила?
 - Якщо так, то що ви відчували?
 - Чи порушуєте ви правила?
 - Якщо так, то що ви відчуваєте (відчували)?
 - Що відчували, на вашу думку, ті люди, щодо яких ви порушували правила?
 - Які наслідки мали такі порушення?
- 4) Об'єднайте учнів у групи й запропонуйте їм такі питання спочатку у групах, а потім з усім класом:
 - Навіщо потрібні правила?
 - Де і чому діють правила?
 - Де і чому правила порушуються?
 - Які наслідки для держави, родини, окремої людини має дотримання чи порушення правил?

- 5) Про які види соціальних норм ідеться:
- а) На день народження друзям обов'язково слід дарувати дарунки;
 - б) Діти повинні поважати та слухати своїх батьків;
 - в) Католицькі священники повинні дотримуватись celibату (обов'язок не вступати у шлюб);
 - г) Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - г) За статутом Співки воїнів-афганців до організації мають право вступати особи, що несли військову службу у складі обмеженого військового контингенту в Афганістані.
- 6) Які види соціальних норм порушено у зазначених ситуаціях:
- а) Діти розпалили вогнище в лісі, в результаті чого відбулося загорання лісового масиву;
 - б) Підліток не поступився бабусі місцем у тролейбусі;
 - в) Депутат політичної партії при голосуванні у парламенті заявив, що у нього є власна позиція, яка розходиться із лінією партії, і він буде голосувати так, як вважає за потрібне;
 - г) Андрій та Марина одружилися всупереч волі батьків;
 - г) Мустафа і Кемаль — мусульмани. Одного разу вони випили трохи вина і грали у карти. За цим заняттям їх застав мулла.

Завдання та запитання (домашнє завдання)

- Що таке правила, соціальні норми, норми права, моралі, релігійні норми, корпоративні норми, традиції і звичаї?
- Наведіть приклади різних видів соціальних норм.
- Спрогнозуйте ситуацію у вашій школі, якби у ній не існувало б правил.
- Які, на вашу думку, соціальні норми є найважливішими? Чому?
- Як, на вашу думку, можна запобігти порушенню правил людьми?
- Оцініть, яку роль відіграють правила для держави, людини, вас.

§3. Право

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке право, норма права та галузь права;
- наводити приклади правових норм та розрізняти їх види;
- характеризувати правові відносини та наводити приклади правових ситуацій;
- висловлювати власну оцінку ролі права в житті людей.

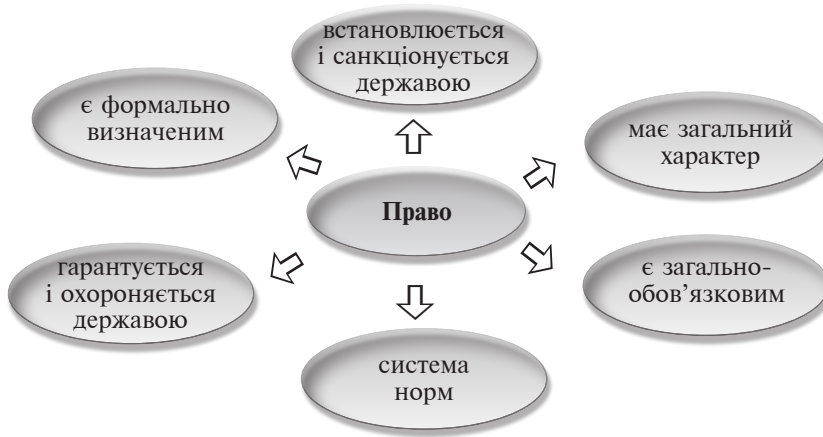
3.1. Що таке право

Термін «**право**» по-різному тлумачиться в світі у різних народів. Проте в основу цих тлумачень покладено правду та справедливість.

Сьогодні термін «право» можна розглядати і як можливості людини щось робити («маю право на ...»), і як систему юридичних норм (норми законів, міжнародних договорів ...).

Правові норми посідають особливе місце у системі соціальних норм. Вони мають ряд ознак, що відрізняють їх від інших соціальних норм.

Основними ознаками права є:

Право встановлюється і санкціонується державою. Лише органи держави наділені повноваженнями видавати нормативно-правові акти. Міжнародні договори вступають у дію в державі лише після їхньої ратифікації (здобрення) законодавчим органом влади.

Право — це система норм. Право не є простою сукупністю норм та приписів. Право є системою, у якій всі складові елементи погоджені й пов'язані. Системність права забезпечується розробкою і прийняттям нормативно-правових актів.

Право має загальний характер. Правові норми поширюються на невизначену кількість відносин.

Право є загальнообов'язковим. Право не передбачає можливості невиконання чи порушення його приписів будь-якою особою, що знаходиться в державі, незалежно від того, подобаються їй чи ні чи інші норми права, знала вона про них чи ні.

Право є формально визначеним. Норми права формально визначені, закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах права (закони, укази, постанови, нормативно-правові договори, судові рішення, релігійно-правові норми тощо).

Право гарантується і охороняється державою. Для забезпечення виконання норм права усіма особами держава наділена специфічними повноваженнями. Такими повноваженнями є право застосовувати штрафні санкції; приймати обов'язкові для виконання рішення; контролювати певні процеси та дії; притягувати до суду; застосовувати примус, силу та покарання тощо. Все це покладено на компетентні державні органи, в тому числі й правоохоронні, такі як міліція, прокуратура, СБУ та інші.

Право — це система загальнообов'язкових, формально визначених, загальних правил поведінки, що встановлюються, гарантуються і охороняються державою та регулюють суспільні відносини між людьми.

3.2. Що таке галузі права. Які є галузі права

Оскільки право є системою, то, як і будь-яка система, **система права** повинна мати свої складові. Такими складовими є **галузі права** та **інститути права**.

Підставою поділу права на галузі та інститути є **предмет і метод правового регулювання**.

Предмет — це суспільні відносини, що впорядковуються за допомогою права. Наприклад, предметом трудового права є трудові правовідносини.

Метод — це спосіб впливу права на певну сферу суспільних відносин (дозволи, заборони, вказівки, обмеження, стягнення, покарання, приписи тощо).

Найзначнішим елементом системи права є *галузь права*.

Галузь права — це сукупність правових норм, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин.

Розрізняють такі галузі права як конституційне право, трудове, кримінальне, земельне, адміністративне, банківське, цивільне та інші.

3.3. Що таке норми права. Які є види норм права

Норма права — це загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється, санкціонується та забезпечується державою з метою регулювання суспільних відносин.

Норма права має певну структуру, що виявляється в її внутрішньому поділі на окремі елементи, зв'язані між собою. Такими елементами є:

- **гіпотеза** — частина норми, що вказує, за яких обставин ця норма вступить у дію (відповідає на питання: коли?, де?, за яких умов?) — («Якщо»);
- **диспозиція** — частина норми, що містить суб'єктивні права та юридичні обов'язки, тобто вказує на те, як повинні діяти особи в даній ситуації — («То (тоді)»);
- **санкція** — частина норми, де зазначаються юридичні наслідки виконання, невиконання або порушення правила поведінки, що зазначене у диспозиції — («Інакше (у протилежному випадку)»).

Наприклад. Якщо жінка має двох і більше неповнолітніх дітей, то дирекція заводу повинна надати їй додаткового 3-5 днів до відпустки. У протилежному випадку порушення цього права може бути оскаржено у комісії з трудових суперечок чи в судовому порядку (із колективного трудового договору).

Далеко не завжди кожна норма права містить у собі всі три складові. Наприклад, конституційні норми не мають санкцій, а норми кримінального права — диспозицій.

За предметом правового регулювання (за галузями) розрізняють такі види норм права:

- **конституційні** — норми, які закріплюють засади державного і суспільного ладу, правове становище громадян, порядок формування та діяльності органів держави;
- **цивільні (цивільно-правові) норми** — регулюють майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини;
- **кримінальні** — визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і покарання, що застосовуються до осіб, які їх вчинили;
- **адміністративні** — регулюють відносини, що складаються у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності;
- **трудові** — регулюють відносини між працівником і власником (або уповноваженим ним органом) у трудових відносинах;
- **сімейні** — регулюють шлюбно-сімейні відносини та питання опіки і піклування;
- **земельні** — регулюють відносини між державою та суб'єктами різних форм власності на землю;
- **екологічні** — здійснюють правове регулювання охорони навколишнього природного середовища;

- **господарські** — здійснюють правове регулювання діяльності підприємств різних форм власності, підприємницької діяльності;
- **фінансові** — регулюють відносини, що виникають у процесі надходження та розподілу коштів державного бюджету, та інші.

Для вчителя

- 1) Запропонуйте учням розглянути малюнки й відповісти на запитання:
 - Якими галузями права регулюються відносини, відтворені на малюнках?
- 2) Запропонуйте учням назвати по кілька прикладів, де б діяли норми права різних галузей.

Завдання та запитання (домашнє завдання)

- Що таке право? Вкажіть його ознаки.
- Що таке норма права? Що таке галузь права?
- Наведіть приклади різних видів норм права за галузями.
- Поясніть, чому, на вашу думку, тільки держава може встановлювати, змінювати чи скасовувати норми права.
- Поясніть, що спільного і відмінного між нормами кримінального та адміністративного права.
- Визначте, чим відрізняються норми права від інших соціальних норм.
- Оцініть, яку роль відіграє право в житті людей.

§4. Правовідносини

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке правовідносини та юридичні факти;
- розрізняти види правовідносин та юридичних фактів;
- характеризувати правові відносини та наводити приклади.

4.1. Які суспільні відносини називають правовими

Правовідносини (правові відносини) — це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що забезпечуються державою.

Правовідносини виникають, змінюються чи припиняються у випадках укладення договорів, спадкування, порушення законів, між робітником і роботодавцем тощо.

Відносини, які регулюються іншими нормами, крім правових, не є правовідносинами.